

Äimmõsmuuttâs Lappist – Tuâjjmängstõs

Jåå'dtõs

Tobdstõõttâd Äimmtiõtti stroi'ttel rapo'rtte Äimmõsmuuttâs Lappist da va'sttee'd vue'lnn åarra'i tuâjjaid jii'jjed saa'nivui'm. Vuei'ttve'ted åå'nned vie'kken rapoort, kee'rj ool piiijmõõžžid da joukksagstõõllmõõžžid.

Ilmastonmuutos Lapissa:

helda.helsinki.fi/items/653e681e-8a12-4d81-b7e7-aace182e86df

1. Äimmõsmuttâz ouddnummuž jå'ttelvuõtt

Rapoort kâpplõk 1 jåå'dtõs

Mii lij äimmõsmuttâz jå'ttelvuõtt?

a) Lää'ddjânnmest ko ve'rddeet puk jee'res maailma

Lää'ddjânnmest äimmõs pakkân odđsumus äimmõsmuuttâs-skenaarioi mie'ldd nu't-a 1,6 vuâra jå'ttlubun ko jee'resä'rnn maa'lmest kõskkmie'rin.

b) Lappist ko ve'rddeet puk jee'res maailma

Lappi lij vue'ss aarktlaž vuu'd, kō'st vuâmmšõõzzi mie'ldd kõskktemperatuur lie pâjnam âlddsin nellj vuâra jå'ttlubun ko jee'resä'rnn maa'lmest kõskkmie'rin.

2. Bioäimmõõzz indikaattor

Mõõntõõllmõõžž (seeid 7–9)

Mii da mä'htt äimmõsmuttâz tu'tk'keet? Peäggat indikaattoo'rid, ko'id ää'net äimmõsmuttâz tu'tkkumm'sest. Indikaattor lij kvalitatiivlaž le'be kvantitatiivlaž mittar, kää'tt oudd teäđ šõŋŋ- da äimmõsjeällmõõžžin da tõi muttsin.

1. **Ee'jj kõskktemperatuur**, jkoon la'sk'keet hilaceäkl'dõõzzi mie'ldd suutk kõskktemperatuurin. Vaiktõõzz jm. šlaaji leävvnemvuõttkaartid da jie'llemvuäittmõõžžid.
2. **Teermiaž šõddâmpââi kookkadvuõtt da paakkâsvuõttsumm**. Šõddâmpââi meä'rtet ääi'jkõskkân, kuä'ss suutk kõskktemperatuur lij põõššinalla pâ'jjet +5 graaddâd. Šõddâmpââi kookkadvuõtt lij ti'nt-a tän meä'rtõõzz meäldlaž ääi'jpoodd kookkadvuõtt suutkin. Šõddâmpââi paakkâsvuõttsumm šõddâmpââi poodd la'sk'kuum +5 graaddâd pâjineei suutk kõskktemperatuuri summân. Vaiktõõzz jm. raa'zzi šõddmõšše da jällgai jie'llemjarrõsse.
3. **Puõlâšpee'vi mie'rr muõttga'ttem pee'vin**. Tõi pee'vi mie'rr, kuä'ss suutk vue'lmõs temperatuur lij leämmaš vue'lnn 0 °C ääi'jkõõskâst 1.4–30.6. Vaaiktõõzz jm. šââddi skäädšõõvnmõšše da fenologiaa'je.
4. **Paštti paakkâsvuõttsumm**. Suutk pââimõs temperatuuri (max > 25 °C) 5 suutk juätkkjeei kõskkäärvin norrum paakkâsvuõttsumm ääi'jkõõskâst 1.4.–1.10. Vaaiktõõzz jm. šââddi kääškõkstressa da jää'mmemvuõtte.
5. **Nolla-graadd rääiteei pee'vi mie'rr**. Tõi pee'vi mie'rr ääi'jkõõskâst 1.1.–30.6., kuä'ss suutk vue'lmõs temperatuur lij vuâlla 0 °C da suutk pââimõs temperatuur lij pâ'jjet 0 °C. Vaaiktõõzz jm. šââddi jää'mmemvuõtte.
6. **Ee'jj â'brrmie'rr**, kää'tt lij hilaceäkl'dõõzzi mie'ldd õ'htela'sk'kuum suutk â'brrmeä'ri noorõõttmõõžžâst ee'jj ääi'j. Kõskksaž vaaiktõõzz jm. šââddi da jällgai čää'ccvuäžžmõšše.
7. **Ku'kes kääškõkpõõ'ji mie'rr**. Kääškõkpââjjen meä'rtõõlât uu'ccmõsân 10 keäččlõs pee'v ääi'jpodd ääi'jkõõskâst 1.4.–1.10., kuä'ss lij leämmaš kääškõk le'be â'brr lij noorrõõttâm tå'lk occanj, vuâlla 1 mm/stk. Vaaiktõõzz šââddi kääškõkstressa da jää'mmemvuõtte.
8. **Čää'ccbalanss**. Ä'brrmeä'r da obbrumslõõvnmõõžž jeä'rdõs ääi'jkõõskâst 1.4.–30.9. Obbrumslõõvnmõš le'be evapotranspiraatio kovvad nu'tt määdd â'lnn go še šâddõõzz pääi'k rumslõõvvi čää'žž meä'r. Vaaiktõõzz jällgai čää'žž vuäžžmõšše.
9. **Muõttkättõspee'vi mie'rr**. Tõi pee'vi mie'rr, kuä'ss muõtt lij määdd â'lnn uu'ccmõsân 1 cm, ääi'jkõõskâst 1.9.–31.8. Vaaiktõõzz jm. šââddi da jällgai suäija tää'lv ruõbdttemperatuurin da šõddâmpââi jättjummša.
10. **Ä'brr kuälddvõõžž õõl -pee'vi mie'rr**. La'sk'keemkriteer ääi'jkõõskâst 1.9.–30.6.: kuälddvõõžž äsasvuõtt uu'ccmõsân 1 cm, suutk â'brrmie'rr uu'ccmõsân 1 mm da suutk kõskktemperatuur uu'ccmõsân 0,5 °C. Vaaiktõõzz jm. jällgai porrmõõžž vuäžžmõšše muõtti vue'lnn.

3. Vuâmmšum bioäimmõõzz muuttâs

Vuâmmšum bioäimmõõzz muuttâs (seeid 9–16)

Tu'kked teätt-taaulid 1. da 2. da kaartid, koin čuä'jtet bioäimmõõzz indikaattoo'rid mäddkaart á'lnn. Kovvõöl, måkam muttsid kuei't verddõöllâmpââi kõõskâst vuäitt vuâmmšed puõtti tuejee'jin?

1. Ee'jj kõskktemperatuur lij pâjjnam Lappist 1–1,5 graaddâd kuei't keäččlõs äimmõõzzlaž verddeempââi kõõskâst.
2. Teermlaž šoddâmpââi kookkadvuõtt: Šoddâmpââ'jj lij kokknam Lappist 2–10 stk. kuei't keäččlõs äimmõõzzlaž verddeempââi kõõskâst. Jäänmõsân šoddâmpââ'jj lij kokknam Tâ'vv-Lappist.
3. Puõlâšpee'vi mie'rr vue'ss-kie'ssmannust lij occnam kõskkmie'rin õõutin suutkin.
4. Ee'jj â'brmeä'r muttâz kõskkärvv lij + 66 mm le'be ekksaž â'brmie'rr lij lâssnam.
5. Muõttkättõspee'vi mie'rr lij occnam kõskkmie'rin 6 suutk.

4. Mainstâ'ttemtuâjj

Saaggtõõl õhttu le'be paarinad ää'jj, ääkk, le'be jee'res vuõrâsoummu. Vuäitak âä'nned vie'kken kõõččmõõžžid tä'st vue'lnn. Jõs haa'lääk, vuäitak lââ'ssen liântteed mainstâttmõõžž oudm. te'lfoo'nin. Taarb mie'ldd vuäitak âä'nned lââ'sspõ'mmai.

Keän mainstõ'ttik? _____

Måkam muttsid son lij vuâmmšam:

- a) Ä'lddluâđast?
- b) Äimmõõzzâst da šõõŋâst?
- c) Mä'htt vuâmmšum muttâz lie vaaiktam tuu mainstâttam oummu jie'llma?
 - arggpei'vv da jälstummuš (paakkummuš, čuäčckummuš)
 - šoddâmpââi kookkadvuõtt (mue'rjuussmõš, kuõbbri noormõš, šoddummuš muõrrkarddsest)
 - tää'lv da kie'zz ouddâl da âä'n
 - âä'br, muõtt da kääškõk

5. Õ'htekeässmõš jooukâst

Ve'rrdõõl mainstâttmõõžžid. Måkam õhttsaž vuâmmšõõzz pâjjne ou'dde?

6. Kreevsõs tuâjj (va'lljed õõut)

- ☐ **Plakatt:** Äimmõsmuttâz vaaiktõs tâä'v oummu le'be jie'li jie'llma
- ☐ **Kreevsõs tuâjj:** Maainâs, tivtt, laull, rap ljn. mainstâttmõõžž vuâđald

Kreevsõs tuâj idea / teem / nõmm: _____

Maacctõs: U'čtee'l vuä'ppõõzz meâldlânji.